Ks. Marek Karczewski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

marek.karczewski@uwm.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9435-3832

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2021.011>

14 (2021) 3: 287–304

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna

The Holy Scripture and the eternal Word of God in *Expositio Symboli Apostolorum* of Johannes Marienwerder

Streszczenie: Prezentowany artykuł nosi tytuł *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna*. Przedmiot analizy stanowi późnośrednio-wieczne dzieło Jana z Kwidzyna (Johannes Marienwerder vel Joannes Marienwerder) (1343–1417) *Expositio Symboli Apostolorum* (1399–1401). Główny cel artykułu stanowi wskazanie na znaczenie Pisma Świętego w *Expositio*. Zwrócono szczególną uwagę na dwa wymiary analizy biblijnej Jana z Kwidzyna zawartej w tym dziele. Po pierwsze, wymiar dydaktyczny i teoriopoznawczy. Po drugie, wymiar typowo teologiczny koncentrujący się na wyjątkowości Słowa Boga. Jan z Kwidzyna poświęca sporo uwagi refleksji na temat relacji Bóg Ojciec i Syn Boży, który jest Jego odwiecznym Słowem. Artykuł zawiera cztery punkty: 1) *Expositio Symboli Apostolorum* jako główne dzieło teologiczne Jana z Kwidzyna; 2) Teksty biblijne w *Expositio*; 3) Pismo Święte jako droga poznania; 4) Jezus Chrystus jako odwieczne Słowo Boga. Artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań nad hermeneutyką biblijną Jana z Kwidzyna, teologa i kierownika duchowego Doroty z Mątów.

Abstract. The article is called *The Holy Scripture and the eternal Word of God in Expositio Symboli Apostolorum of Johannes Marienwerder*. The subject of the analysis is late medieval work of Johannes Marienwerder (Jan z Kwidzyna) (1342–1417) *Expositio Symboli Apostolorum* (1399–1401). The main objective of the article is determine the importance of Scripture in *Expositio*. Attention was paid to two dimensions of the biblical analysis present in this work. The first: didactic and epistemological dimension. Second: dimension typically theological focused on the uniqueness of the Word of God. Johannes Marienwerder devotes much attention to the relationship God the Father and Son of God, who is His Eternal Word. The article includes four points: 1) *Expositio Symboli Apostolorum* as the main theological work of Johannes Marienwerder; 2) Biblical texts in *Expositio*; 3) Holy Scripture as a way of knowledge; 4) Jesus Christ as the eternal Word

of God. The article is a contribution to further research on biblical hermeneutics of Johannes Marienwerder, the theologian and spiritual director of Dorothea of Montau.

Słowa klucze: Jan z Kwidzyna; *Expositio Symboli Apostolorum*; teologia krzyżacka; średniowieczna hermeneutyka biblijna.

Keywords: Johannes Marienwerder; *Expositio Symboli Apostolorum*, Teutonic theology; medieval biblical hermeneutics.

Wstęp

Jan z Kwidzyna (Johannes Marienwerder vel Joannes Marienwerder) (1343–1417) należy do wybitnych postaci średniowiecznej Pomezanii¹. Może być uważany za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli Zakonu Krzyżackiego. Większość życia spędził na Uniwersytecie Karola w Pradze. Środowisko intelektualne związane z tym ośrodkiem wywarło przemożny wpływ na poglądy filozoficzno-teologiczne Jana z Kwidzyna. Zasłynął on przede wszystkim jako doradca duchowy Doroty z Mątów (1347–1394), po jej śmierci 25 czerwca 1394 – jako nieustrudzony propagator jej kultu².

Dzieła związane z Mistyczką Pomezzańską tworzą ważny nurt jego twórczości. Krótco po śmierci Doroty z Mątów powstała pierwsza wersja jej życiorysu *Vita Prima* (1394–1395)³. Kolejna jego wersja *Vita Lindana* (*Compendium Minor*; ok. 1398) mogła stanowić wprowadzenie do dedykowanej Dorocie z Mątów i wydawanej sukcesywnie trylogii *Liber de Festis*, *Vita Latina* i *Septililium*. Głównym autorem całości był Jan z Kwidzyna, niektóre partie mogły pochodzić od Jana

¹ A. Mentzel-Reuters, *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum: Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im oestlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, ed. R.G. Paesler, Heidelberg 2006, s. 157–175.

² Zob. M. Kowalczyk, *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistrza Jana z Kwidzyna*, *Studia Warmińskie* 51 (2014), s. 95–107.

³ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna* (1), *Studia Warmińskie* V (1968), s. 136, przypisy 143.146. Autor wskazuje także na treść listów zakonnych, *Epistula Prima 1394 Procuratori Ordinis Teutonicorum Romae missa* (Deutschordensfoliant 276 – Miscellanea, Staatsarchiv Göttingen k. 60r– 61v oraz *Epistula secunda 1394* (vel 1395) *Procuratori missa* (Deutschordensfoliant 276 – Miscellanea, Staatsarchiv Göttingen, k. 62r–63v).

Rymana⁴. W opracowaniu *Liber de Festis*⁵ (1398) Jan z Kwidzyna opisał objawienia, które otrzymała Dorota i praktyki religijne wkomponowane w układ roku liturgicznego. W tym samym 1398 r. powstała kolejna biografia Doroty z Mątów znana jako *Vita Latina*. Pełny tytuł żywota brzmi *Liber vitae venerabilis domine Dorothee vidue*. Sam Jan określa ją jako *Septisigillum* lub księga *von den siben insigeln*⁶. W roku 1400 wydano *Septililium venerabilis Dominae Dorotheae*⁷. W dziele znalazły się relacje Doroty spisywane przez Jana z Kwidzyna, Jana Rymana oraz mistrza Bertranda. Prawdopodobnie w latach 1400–1404 Jan z Kwidzyna napisał popularną niemieckojęzyczną wersję żywota Doroty *Vita Germanica* znanej także jako *Das Leben der zelygen frawen Dorothee*. Została ona wydana drukiem w Malborku w roku 1492⁸. Ostatnia redakcja żywota Mistyczki Kwidzyńskiej autorstwa została zawarta w dokumentacji związanej z rozpoczętym jej procesem kanonizacyjnym. Miała ona zostać przedłożona urzędnikom papieskim przez Jana Rymana w roku 1404. Jest znana jako *Libellus de vita, virtutibus et miraculis Doroteae (Scriptum de vita et fama et sanctitatae Dorothee)*⁹. Zawiera ona syntezę informacji na temat życia, cnót i cudów Doroty.

⁴ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 136–137. Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Księga Świętych*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2013. Zob. M. Kowalczyk, *Aspekty teologiczne objawień bł. Doroty z Mątów według „Liber de Festis” Mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Veritas Christi Liberat. Księga pamiątkowa ku czci Księdza biskupa Jacka Jezierskiego w 65 rocz. urodzin, 40 rocz. kapłaństwa i 20 rocz. biskupstwa*, red. K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, J.M. Wojtkowski, Olsztyn 2014, s. 377–388. Na temat Jana Rymana zob. J. Wiśniewski, *Johannes Ryman (OT) (+ 1417)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, ed. E. Gatz, C. Brodtkorb, Berlin 2000, s. 572–573.

⁵ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 137–138.

⁶ Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Lublin 2012.

⁷ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 139. Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Siedmiolilie Doroty w Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2012.

⁸ *Das Leoben der zelygen frawen Dorothee clewsenerynne yn thumkirchen czu Marienwerdir Gedruckt und volendit in der stat Marienborck durch mich Jacop Karweysze goldsmyt, den dingstag nach gregory alsz man czelete MCCCC unde CXII lob sey gote*. Jedyny egzemplarz oryginalny znajduje się w Petersburgu, M. Borzyszkowski, *ibidem*, s. 139, przypis 165.

⁹ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 140. Akta kanonizacyjne Doroty z Mątów zostały przełożone na język polski przez J. Wojtkowskiego, zob. *Akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521 / z krytycznego wyd. R. Stachnika ; przy współpr. A. Birch-Hirschfeld Triller oraz J. Westpfahl, Olsztyn 2014*.

Mniej znane, choć nie mniej ważne są pozostałe pisma teologiczne Jana z Kwidzyna. Należą do nich kazania synodalne *Expergiscimini hodie, anime deuote* (Praga, ok. 1384 r.)¹⁰, parafraza modlitwy *Pater noster* (Praga, przed 1386 r.)¹¹, *Expositio Symboli Apostolorum* (Kwidzyn, 1399/1401)¹², traktat *De Octo Beatitudinibus* (Kwidzyn, koniec XIV w.)¹³, trzy mowy kaznodziejskie (*sermones*) o zmarłych (Kwidzyn, ok. 1402)¹⁴ oraz list na temat wyższości uczynków (Kwidzyn, między 1394 a 1417)¹⁵. Możliwe, że Jan z Kwidzyna jest także autorem Annałów Pomezkańskiej Kapituły Katedralnej z lat 1393–1398¹⁶. W dyskusji naukowej wskazuje się na dwa pisma Jana z Kwidzyna, co do których faktycznego autorstwa istnieją poważne wątpliwości. Są to *Oracio post missam dicenda* oraz tekst *O spowiedzi świętej*. W przypadku pierwszego nie ma pewności, czy Jan był autorem modlitwy¹⁷. H. Westphal przypisuje Janowi tekst *O spowiedzi*, datując jego powstanie na rok 1404. M. Borzyszkowski, analizując zawartą w nim treść, dostrzega kontrast wobec poglądów Jana z Kwidzyna zawartych w *Expositio* oraz *Sermo secundus*.

W niniejszym opracowaniu zwrócono szczególną uwagę na znaczenie Biblii w *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna. Zajmuje ona w tym dziele szczególne miejsce. Z jednej strony Pismo Święte odgrywa ważną rolę w drodze do poznania Boga. Z drugiej, Jezus Chrystus, Syn Boży jest przedstawiany jako odwieczne Słowo Boga. Formacyjne i osobowe ujęcie Słowa Bożego to dwa

¹⁰ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne „Expergiscimini hodie” wygłoszone w Pradze po 1384 roku*, *Studia Warmińskie* 6 (1969), s. 509–522. Treść oraz podobieństwa do *Expositio Symboli Apostolorum* analizuje M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 122–126.

¹¹ Ibidem, s. 122.

¹² Ibidem, s. 127–131.

¹³ Zob. transliteracja i przekład bp. Juliana Wojtkowskiego, wprowadzenie M. Kowalczyk, *Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus*, *Forum Teologiczne* 18 (2017), s. 243–272. Tekst łaciński zaczerpnięty z Ms Mar Q 27, k. 163r–170 przechowywanego w Bibliotece Gdańskiej PAN.

¹⁴ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 132–134.

¹⁵ Omówienie i treść listu, określanego także jako *List do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących* przedstawił M. Borzyszkowski, *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna (+1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, *Studia Warmińskie* XVI (1977), s. 539–549.

¹⁶ M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, *Prussia Sacra* 1, Toruń 2003, s. 490–491.

¹⁷ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 142–145.

aspekty szerszej tematyki teologiczno-biblijnej i hermeneutycznej, dostrzegalnej w omawianym tekście średniowiecznym.

1. *Expositio* jako główne dzieło teologiczne Jana z Kwidzyna

Na tle twórczości teologicznej Jana z Kwidzyna niezwiązanej z Mistyczką Kwidzyńską *Expositio*¹⁸ *Symboli Apostolorum* należy do najważniejszych jego dzieł.

W przygotowaniu tego artykułu korzystano z owoców pracy badaczy olsztyńskich nad tekstem *Expositio*. Pierwszą transkrypcję części średniowiecznego rękopisu zaprezentował M. Borzyszkowski. W roku 1968 Borzyszkowski opublikował drukiem spis treści do *Expositio*, tzw. tablicy (tabula)¹⁹. Natomiast w roku 1974 staraniem tego samego autora ukazał się druk *Prologu* do *Expositio*²⁰. Edycję *Tablicy* i *Prologu* do *Expositio* Jana z Kwidzyna oparto na znajdującym się w Bibliotece Gdańskiej PAN manuskrypcie średniowiecznym Joannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum* – Rękopis 1977 datowanym na rok 1401. W przygotowaniu transkrypcji korzystano także z manuskryptu 299 n. 163a 0 175b z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Od kilku lat, na podstawie tych samych manuskryptów trwają prace nad resztą dzieła. Prowadzi je J. Wojtkowski²¹. W roku 2019 opublikowano kolejny niewielki fragment *Expositio* wraz z komentarzem²². Zarówno M. Borzyszkowski, jak i J. Wojtkowski stoją na stanowisku, że rękopis gdański *Expositio* należy do najbliższych oryginałowi²³. Wzmianki o herezjach w tekście *Expositio* wskazują na rok 1399. Manuskrypt powstałby zatem między rokiem 1399 a 1401.

¹⁸ W tekście oryginalnym znajduje się średniowieczna forma łacińska *Exposicio*. W literaturze fachowej najczęściej stosuje się formę kasyczną *Expositio*.

¹⁹ *Expositio*, k.5a–8vd. M. Borzyszkowski, *Jan z Kwidzyna, Spis treści wyjaśnienia Symbolu Apostolskiego (po 1399) (=Tabula)*, Studia Warmińskie V (1968), s. 585–590.

²⁰ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum*, (Textus et Studia in historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia, II, 2), Warszawa 1974, s. 9–61.

²¹ Autor wyraża wdzięczność J. Wojtowskiemu za udostępnienie efektów prowadzonych badań i inspiracje do zajęcia się studium nad hermeneutyką biblijną Jana z Kwidzyna.

²² J. Wojtkowski, *Kosmoogia Jana z Kwidzyna*, Studia Elbląskie XX (2019), s. 195–198.

²³ F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde Ermlands (ZGAE) III (1864–1866), s. 185, przypis 2 cytuje *Expositio* na podstawie kodeksu 1249 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu z roku 1401. Zawierał on także Komentarz do Ośmiu Błogosławieństw i oratio dominica.

Należy podkreślić, że zaprezentowany przez Jana z Kwidzyna wykład na temat Symbolu Apostolskiego odbił się echem we ówczesnej Europie. W bibliotekach w krajach niemieckojęzycznych znajduje się kilkadziesiąt manuskryptów dzieła. Większość rękopisów, których lokalizację ustalono pochodzi lat 1430–1450 (Stegmüller F., 1951; RB 4780; 4780,1; 5725; Tříška J., 1967, 120; 1981, 275)²⁴. 21 sierpnia 1485 staraniem Konrada Dinckmuta w Ulm ukazało się drukiem niemieckojęzyczne streszczenie *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna noszące tytuł *Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*. Kilkanaście egzemplarzy tego wydania znajduje się w renomowanych bibliotekach niemieckich. Jest ono także dostępne w formie elektronicznej²⁵. Porównanie tekstu opracowanego przez M. Borzyszkowskiego oraz J. Wojtkowskiego oraz wersji drukowanej w języku niemieckim z roku 1485 nie pozostawia wątpliwości, że manuskrypt gdański jest bardziej kompletny. *Erklärung der zwölf Artikel* określane w niektórych opracowaniach słownikowych i encyklopedycznych twórczości Jana z Kwidzyna jako przekład *Expositio* w rzeczywistości posiada formę dość obszernego streszczenia tekstu łacińskiego. Ukazanie się streszczenia *Expositio* w języku niemieckim pod koniec XV w. świadczy o ciągle trwającej popularności dzieła oraz o autorytecie Jana z Kwidzyna w ówczesnym środowisku eklezjalnym.

Manuskrypt gdański *Expositio* zawiera *Tablicę*²⁶, *Prolog*²⁷ i dwanaście rozdziałów zawierających wyjaśnienie dwunastu Artykułów Symbolu Apostolskiego²⁸. Dzieło ma charakter rozbudowanego podręcznika teologii dla duchownych oraz osób posiadających pewien zakres wiedzy teologicznej²⁹. Formy wykładu, argu-

²⁴ Sigle manuskryptów wg sytemu F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, Bd. 1–11, Madrid 1950–1980 oraz J. Tříška, *Repertorium biographicum Universitatis Pragensis prae-hussiticae 1348–1409*, Prag 1981.

²⁵ Wg katalogu INKA (Inkunabulenkatalog) dostępnych jest 11 egzemplarzy tego wydania. Dostęp online m.in. Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88.

²⁶ K. 5a–8vd.

²⁷ K. 8vd–15vd.

²⁸ Art. I – k. 16a–22vd; Art. II – k. 22vd–24vd; Art. III – k. 25a–27vc; Art. IV – k. 27vc–31b; Art. V – k. 31vc–35vd; Art. VI – k. 36a–39a; Art. VII – k. 39b–46vc; Art. VII – k. 46 vc–56vd; Art. IX – k. 57a–59a; Art. X – k. 59a–64b; Art. XI – k. 64vc–67vc; Art. XII – k. 67vc–79a.

²⁹ Nie do końca można zgodzić się z opinią M. Borzyszkowskiego, *Expositio* utrzymana jest w „konwencji teologiczno-pastoralnej”; zob. M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna, Prolog*, s. 11. W dziele zawarte są liczne refleksje o charakterze dogmatycznym i teologiczno-moralnym.

mentowania, prowadzenia debaty i polemiki wskazują na wysokie kompetencje autora. Wielokrotnie Jan z Kwidzyna odnosi się do tekstów patrystycznych i autorytetów teologicznych średniowiecza³⁰.

2. Teksty biblijne w *Expositio*

Nasylenie teologicznych dzieł średniowiecznych tekstami biblijnymi nie jest zjawiskiem nadzwyczajnym. Pismo Święte stanowiło ważne źródło średniowiecznej teologii, wiążąc się z nią ściśle³¹. Wydaje się, że Jan z Kwidzyna przypisywał mu rolę szczególną. Jego dzieła są przesycone tekstami i aluzjami biblijnymi. Przywoływany już badacz dorobku literackiego Jana z Kwidzyna M. Borzyszkowski³² określał go mianem „teologa biblijnego”³³. Zarówno w pismach związanych z Dorotą z Mątów, jak i w pozostałej jego literaturze uderza wielka swoboda, z jaką Jan z Kwidzyna wiąże teksty Starego i Nowego Testamentu z oryginalnym przesłaniem teologicznym. W przypadku prezentacji duchowego wizerunku Mistyczki Kwidzyńskiej autor bardzo często sięga po symbole biblijne i naśladuje styl porównań biblijnych³⁴. W przypadku omawiania życiorysu, cech

³⁰ Na podstawie zestawienia J. Wojtkowskiego: Ambroży, Aleksander z Hales; Anzelm, Arystoteles; Augustyn, Będa Czcigodny, Bernard z Clairvaux, Boecjusz, Bonawentura; Brygida Szwedzka, Cyprian, Jan Damascenczyk, Grzegorz Wielki; Henryk z Gandawy, Hieronim, Robert Holkot, Hugon ze św. Wiktora; Jan Kasjan, Leon I Wielki, Mikołaj z Liry, Piotr Comestor, Piotr Lombard, Piotr z Tarantazji, Pseudo-Dionizy Areopagita; Raban Maur; Ryszard z Middelton; Ryszard ze św. Wiktora; Tomasz z Akwinu, Walafryd Strabo, Jan Chryzostom. F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder*, s. 201 wskazuje, że Jan z Kwidzyna relatywnie chętnie odwołuje się do autorytetu Tomasza z Akwinu.

³¹ P. Roszak, *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, *Teologia w Polsce* 12,2(2018), s. 71.

³² Zob. J. Wojtkowski, *Śp. Ks. prof. dr hab. Marian Borzyszkowski*, *Studia Elbląskie* III (2001), s. 288–292.

³³ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 160.

³⁴ Zob. M. Karczewski, *Biblijna symbolika orla we „Wprowadzeniu” do „Żywota Doroty z Mątów” mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Vivat Pomesania! Księga Pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie kapłaństwa i 65-lecie urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 265–281. Zob. K. Bardski, *Słowo oczyma Gołębic. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*, *Warszawskie Studia Teologiczne Rozprawy Naukowe* 3, Warszawa 2007, s. 14.

osobowych i wizji Doroty z Mątów stosowaną przez Jana z Kwidzyna metodę interpretacji można określić jako egzegezę symboliczno-alegoryczną³⁵. Przedmiot, forma i cele *Expositio Symboli Apostolorum* są inne. Wydaje się, że Pismo Święte odgrywa tu podobną rolę jak u innych teologów średniowiecznych i jest interpretowane w kluczu doktrynalno-polemicznym³⁶. W przypadku *Expositio* jest ono pojmowane także jako natchnione narzędzie zdobywania wiedzy o samym Bogu. W wykładzie Symbolu Apostolskiego Jan z Kwidzyna traktuje Pismo Święte jak fundament zawartych w nim prawd wiary, a jednocześnie drogę do ich właściwego rozumienia. Najpełniej tematyka została omówiona w *Prologu* do *Expositio*. Prezentowane poniżej studium drugiego artykułu wyznania wiary ukazuje natomiast stan refleksji Jana z Kwidzyna na temat relacji teologicznej między Bogiem i Jego Słowem. Jednak, aby uzyskać całościowy obraz hermeneutyki biblijnej mistrza Jana, konieczne jest szczegółowe studium pozostałych jego dzieł.

W *Expositio* można znaleźć ponad pięćset cytatów biblijnych. Pewien procent tekstu dzieła zawiera mniej lub bardziej wyraźne aluzje do treści biblijnych. W rozważaniach tekstów biblijnych najczęściej przywoływane są komentarze i kazania Augustyna z Hippony, Bernarda Clairvaux, Hieronima i Grzegorza Wielkiego.

3. Pismo Święte jako droga poznania

Jan z Kwidzyna jest uważany za przedstawiciela iluminizmu poznawczego. W duszy umysłowej człowieka wyróżnia on pamięć, intelekt i wolę³⁷. Poznanie dokonuje się na płaszczyźnie możliwości rozumu (*ratio*) lub z pomocą Boskiego oświecenia (*intellectus illuminatus*)³⁸. Podobnie jak wielu innych przedstawicieli późnego średniowiecza Jan z Kwidzyna jest przekonany, że w perspektywie wiary światło przyrodzonego umysłu jest ograniczone i niewystarczające³⁹. Dzieje się tak dlatego, że wiele przedmiotów wiary przekracza rozum. Wg autora *Expositio*

³⁵ Zob. K. Bardski, *Lektyka Salomona. Biblia – symbol – interpretacja*, Warszawskie Studia Teologiczne Rozprawy Naukowe 6, Warszawa 2011, s. 86–90.

³⁶ Zob. P. Roszak, *Rola Pisma Świętego*, s. 72.81–82.

³⁷ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna, Prolog*, s. 39.

³⁸ Ibidem, s. 43. Autor wskazuje na związki ze zwolennikami Wihelma Ockhama.

³⁹ *Expositio*, Prolog, k. 8vd.

Paweł Apostoł wyraził jasno tę prawdę w Ef 2,8, kiedy mówi o zbawieniu z łaski przez wiarę jako darze Bożym.

Światło Pisma Świętego. We wstępie do *Expositio* Jan z Kwidzyna zachęca by opuścić ciemności, a dojść do światła wiedzy spisanej (*lumen litteraris sciencie*)⁴⁰. Jest nim Pismo Święte, w którym wyrażone są prawdy wiary. Poznanie Pisma Świętego jest zatem uprzywilejowaną drogą do poznania prawdy o Bogu. Nawiązując do Rz 10,17 oraz do św. Augustyna⁴¹ Jan z Kwidzyna podkreśla, że słuchanie Pisma Świętego rodzi wiarę, ją żywi i umacnia⁴². Autor wskazuje na wielkie znaczenie studiowania Pisma Świętego w perspektywie dążenia do osiągnięcia cnót i usuwania własnych braków⁴³. Czytanie Pisma Świętego porównuje się do obcowania ze światem Duchów Anielskich. Jan z Kwidzyna powołuje się na głoszę Piotra Lombarda do 1 Kor 11,8–10⁴⁴, kiedy mówi o radości aniołów, towarzyszących czytającym. Jednocześnie złe duchy⁴⁵ doznają udręki, kiedy ktoś gorliwie służy słowu Bożemu i gorliwie poznaje Prawo Boże i tajemnice Pisma Świętego (*misteria Scripturarum*)⁴⁶. Właściwe czytanie Pisma Świętego wymaga światła Bożego, którego udziela Duch Święty. Autor wskazuje na obietnice, które daje samo Pismo Święte szukającym obecności Boga (Ps 33,6). Światło wlane przez Ducha Świętego pozwala uniknąć błędu i doświadczyć pociechy Bożej. Duch Święty jest określany jako Oświeciciel dusz (*illustrator animarum*) i Nauczyciel Prawdy (*doctor veritatis*) (1 Kor 2,12–13; Koh 11,7)⁴⁷. Doświadczenie Bożego światła jest porównywane ze stanem duszy, która dostała odpuszczenia grzechów⁴⁸. Stan trwania w grzechu powoduje niezdolność umysłu do przyjęcia światła Bożego (Hi 24,14; Iz 59,2)⁴⁹. Wolność od grzechu ułatwia przyjęcie prawdy Bożej⁵⁰. Właściwe poznanie Pisma Świętego skutkować powinno także odrzuceniem błędnych opinii i herezji. Dlatego właśnie katolickie rozumienie

⁴⁰ *Expositio*, Prolog, k. 8vd–9a.

⁴¹ Augustinus, *De Trinitate*, I 14, c. 1. n. 3; PL 42,1037.

⁴² *Expositio*, Prolog, k. 9a.

⁴³ *Expositio*, Prolog, k. 9va.: ...*quod studere in sacra scriptura sit utile et meritum*.

⁴⁴ Petrus Lombardus, *Collectanea in Ep. I ad Cor. C. 11, vers. 8–10*; PL 191, 1951A.

⁴⁵ Zob. *Expositio*, Art. I, k. 20a–20b.

⁴⁶ *Expositio*, Prolog, k. 9vb.

⁴⁷ *Expositio*, Prolog, k. 9vb–c. Por. Art. I, k. 19a; Art. III, k. 27a; Art. VIII, k. 46vc.50vc.

⁴⁸ *Expositio*, Prolog, k. 9vcb; por. Art. III, k. 27b; Art. VIII, k. 52a; Art. X, k. 61c–62a.

⁴⁹ *Expositio*, Prolog, k. 9d.

⁵⁰ Zob. na temat czystego serca Joannes Marienwerder, *De Octo* (167v), s. 261.

Pisma Świętego stanowi dla Jana z Kwidzyna podstawowy punkt odniesienia w jego wykładzie na temat Symbolu Apostolskiego⁵¹.

Pismo Święte jako źródło mądrości. W Piśmie Świętym znaleźć można wskazówki dotyczące większości podstawowych dziewięciu przyczyn błędów w wierze. Stanowią je⁵²: 1) trwanie w grzechu (Hi 24,13; Iz 59,2); 2) porzucenie prawdy na rzecz błędów (Prz 18,2); 3) niewłaściwe skłonności; 4) pycha odrzucająca wiarę (Iz 7,9); 5) prostactwo ludzkiego umysłu wobec wzniosłość wiary; 6) przywiązanie do rzeczy ziemskich (1 Kor 2,10–11); 7) niedowiarstwo i szukanie dowodów; 8) brak znajomości miary umysłu (Ef 4,7); niedbalstwo w poszukiwaniu prawdziwej wiary (Mk 9,23; 1 J 5,20).

Obok omówienia szeregu błędów w wierze, przed którymi przestrzega Pismo Święte Jan z Kwidzyna podejmuje także temat nabywania wiedzy, prostowania własnych zamiarów⁵³. Autor wskazuje na wyjątkowe znaczenie nauki biblijnej w procesie autoformacji. Jako fundament wskazuje on przestrożę św. Pawła Apostoła z 1 Kor 8,2: „Jeśli ktoś mniema, że coś wie, jeszcze nie wie, jak wiedzieć należy”⁵⁴. Podstawę postawy ucznia stanowi zatem pokora⁵⁵. Jan z Kwidzyna wyjaśnia tekst 1 Kor 8,2 w oparciu o kolejne świadectwa biblijne (Ps 11,9; Łk 14,10; 1 Kor 8,1) oraz kazania Bernarda z Clairvaux⁵⁶. Po drugie – uczeń powinien uczyć się sprawiedliwie. Pojęcie sprawiedliwości Jan z Kwidzyna wyprowadza z Pwt 16,20: „Sprawiedliwie, co jest sprawiedliwego dochodzić będziesz”⁵⁷. Wiąże je ściśle z pobożnymi praktykami jałmużny cielesnej i duchowej oraz wytrwałej modlitwy. Sprawiedliwość wiąże się z miłością bliźniego i miłością

⁵¹ *Expositio*, Prolog, k. 9d. Autor mówi o ogólnie o herezjach, które przed rokiem 1399 pojawiły się nawet w Kwidzynie. Herezja i grzech oddzielają od Kościoła, którego Głową jest Jezus Chrystus, zob. *Expositio*, Art. IX, k. 57a–vc. W trakcie omawiania poszczególnych artykułów wiary przywołuje się szczegółowo i polemizuje, odnosząc się przede wszystkim do argumentacji biblijnej. Por. Tabula, k. 5a.

⁵² *Expositio*, Prolog, k. 9d–10vd.

⁵³ *Expositio* Prolog, k. 9d: *homo debat intencionem suam rectificare*. W cytatach źródłowych zachowano oryginalną pisownię średniowieczną.

⁵⁴ *Expositio*, Prolog, k. 10vd.

⁵⁵ *Expositio*, Prolog, k. 11b: *Sciencia super hoc humilitatis fundmanentum edificata non inflat, sed edificat et firmiter stat*. Por. Art. IX, k. 57vd.

⁵⁶ Bernardus Claravallensis, *Sermones in Cantica Canticorum*, *Sermo* 36,3; PL 183; 968 oraz *Sermo* 37,6; PL 183,973.

⁵⁷ Na temat koncepcji sprawiedliwości zob. Joannes Marienwerder, *De Octo* (166), s. 253–256.

Boga. Studium modlitwy jest według Jana z Kwidzyna bardziej doskonałe niż studium czytania, ponieważ wyprasza miłość kontemplacji. Trzeci aspekt zdobywania wiedzy wiąże się z pytaniem o cel⁵⁸. Autor, idąc za opiniami Bernarda z Clairvaux wskazuje na budowanie siebie i bliźniego⁵⁹. Przestrzega przed próżnością, zdobywaniem wiedzy dla chciwości i zachęca do roztropności i miłości. We właściwym ukierunkowaniu poszukiwań intelektualnych Jan z Kwidzyna wskazuje na tekst z Jk 4,17: „Kto umie dobrze czynić, a nie czyni, ten grzeszy”. Zdobywanie wiedzy jest potrzebne i konieczne (Dn 12,3). Jednak poznawanie pism powinno odbywać się we właściwy sposób.

Pismo Święte o poznaniu Boga. Według Jana z Kwidzyna w Piśmie Świętym ukazana jest trojaka znajomość Boga. Jest to znajomość rozumu, pobożności i uwielbienia⁶⁰. Opierając się na Rz 1,20–21, autor wskazuje na wagę i jednocześnie niewystarczający charakter poznania rozumowego. Jan podkreśla, że filozofowie poznali Boga drogą rozumu, jednak nie oddali Mu Boskiej chwały⁶¹. Podążając drogą pobożności, człowiek poznaje wiedzę świętych, konieczną do zbawienia duszy. Autor cytuje teksty Jr 9,23; 1 J 5,20; Mdr 13,1; Prz 19,2; Prz 3,13–15 które wskazują, że co stanowi istotę tej drogi. Podstawowe znaczenie posiada tu podążanie za światłem łaski Bożej. Ono uczy człowieka, jak należy postępować. Wiedza pobożności jest wiedzą świętych, którzy potrafili rozróżnić to, co skalane od świętego, i pragnęli całym sercem dóbr niebiańskich. Jan z Kwidzyna wskazuje, że wiedza Boża, uczy znać, czynić i być mądrym⁶². Przewyższa ona wiedzę ludzką, która uczy znać i działać, ale tylko zewnętrznie⁶³. Trzeci typ wiedzy, o którym poucza Pismo Święte stanowi wiedza uwielbienia (*glorificatio-nis*)⁶⁴. Autor powołuje się na zamieszczoną w Jr 31,34 zapowiedź powszechnego poznania Boga oraz na tekst z J 17,3⁶⁵. Tekst ten według Jana z Kwidzyna wskazuje jasno, że pełnia poznania Boga wiąże się z życiem wiecznym.

⁵⁸ *Expositio*, Prolog, k. 11vc.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Expositio*, Prolog, k. 11vd–12a.

⁶¹ *Expositio*, Prolog, k. 11vd.

⁶² *Expositio*, Prolog, k. 11vd. *Sicque sciencia Dei docet scire, facere et sapere. Sciencia autem hominum solum docet scire et exterius operari. Idcirco sciencia Dei est multum utilis et fructuosa est.*

⁶³ Por. M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 150–151.

⁶⁴ *Expositio* Prolog, k. 12a.

⁶⁵ Por. *Erklärung*, Vorred, k. IX r.

Powyższe omówienie wskazuje jasno, że Jan z Kwidzyna uważa Pismo Święte za szczególnie ważne na drodze poznania Boga. Dostrzegalna jest nieufność wobec poznania rozumowego oraz wyraźny iluminizm. Oświecenie, konieczne do właściwego odczytania i poznania prawd zawartych w Piśmie Świętym zależy od kondycji moralnej. Poznanie nadprzyrodzone jest możliwe jedynie dzięki światłu Bożemu i osiąga swój szczyt w poznaniu mistycznym. Pozostając w nurcie średniowiecznego augustianizmu, Jan z Kwidzyna przyjmuje, że poznanie to wymaga współpracy człowieka jednak ostatecznie jest darem Boga⁶⁶. W opinii niektórych znawców pism Jana z Kwidzyna, ściśle powiązanie jego wywodów z Pismem Świętym może świadczyć o zmierzaniu w kierunku fideizmu biblijnego⁶⁷. Zjawisko to wiąże się z reprezentowanymi w ówczesnych środowiskach uniwersyteckich postawami odrzucenia nadmiernego intelektualizmu teoriopoznawczego i poszukiwaniu nowych dróg życia duchowego. Do takich należał nurt teologiczny i pobożnościowy *devotio moderna*. W twórczości Jana Kwidzyna dostrzegalne są związki z *devotio moderna* czeską i niderlandzką⁶⁸. Pomezkańczyk idzie śladem swojego mistrza z Pragi Henryka Tottinga von Oyta. Wg von Oyta poza Pismem Świętym nie znajduje się żadna prawda konieczna do zbawienia. Nie można przyjąć tego, co się w nim nie zawiera, z niego formalnie nie wynika⁶⁹.

4. Jezus Chrystus jako odwieczne Słowo Boga

Pismo Święte stanowi stały element wykładu *Składu Apostolskiego* prezentowanego przez Jana z Kwidzyna. Z perspektywy teologiczno-biblijnej szczyt stanowi powiązanie z nim artykułu drugiego wyznania wiary: „Wierzę w Jezusa Chrystusa, Syna Jego jedynego Pana naszego”⁷⁰. Powołując się na Tm 2,5 i Mt 9,11 autor *Expositio* stwierdza, że nie doszłoby do wcielenia, gdyby nie upadek człowieka i konieczność jego uleczenia⁷¹. Jezus jest odrębny od Ojca, ale obydwa są jednym

⁶⁶ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 149.

⁶⁷ Tenże, *Jana z Kwidzyna, Prolog*, s. 43.

⁶⁸ Tenże, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 160–161.

⁶⁹ Tenże, *Jana z Kwidzyna, Prolog*, s. 43.

⁷⁰ *Expositio*, Art. II, k. 22vd–24cd.

⁷¹ Zob. *Expositio*, Art. II, k. 24vc–cd; Art. X, k. 62a–b; *Erklärung*, Art. II, k. XXIII r.

Bogiem⁷². Stosownie do Mt 1,21 imię Jezus⁷³ wskazuje na naturę Bożą, czyli zbawienie od grzechów⁷⁴. Określenie Chrystus, Namaszczony, stosownie do Ps 44,8; J 1,14.15, wskazuje na naturę ludzką. Jan z Kwidzyna stwierdza, że Chrystus jest namaszczony pełnią łaski Bożej, aby mógł innym tę łaskę wlewać⁷⁵. Tytuł „Syn Jego” jest dla Jana z Kwidzyna podstawą rozważań na temat relacji między Bogiem Ojcem i Synem Bożym⁷⁶. Wg Hbr 1,3 Syn Boży jest obrazem Ojca.

Istotne miejsce w rozważaniach autora zajmuje kwestia Jezusa Chrystusa jako Słowa⁷⁷. Słowo, zgodnie z J 1,1 wskazuje na niematerialne źródlenie Syna Bożego. Stanowiło ono warunek ukazania się jako obraz. Według autora obraz (*imago*) wskazuje na Syna jako podobieństwo Ojca, Ojcu współkształtne; Słowo (*verbum*) jako podobieństwo umysłowe; Syn (*Filius*) – jako podobieństwo współnaturalne.⁷⁸ W bliższym definiowaniu Słowa Jan z Kwidzyna odwołuje się do Augustyna⁷⁹ oraz Ryszarda od św. Wiktora⁸⁰ dotyczących Trójcy Świętej. Bóg Ojciec wydaje Syna-Słowo, ponieważ z natury poznaje samego siebie, natomiast Ducha Świętego wydaje aktem woli, miłując⁸¹.

Jan z Kwidzyna rozróżnia trzy typy słowa stworzonego: myślnie, głosowe oraz byt uczyniony lub możliwy do uczynienia⁸². Słowo myślnie jest tożsame z koncepcją umysłu, pojęciem doskonale uformowanym określanym przez filozofów jako definicja rzeczy (*diffinitio rei*). Teologowie określają je jako słowo

⁷² *Expositio*, Art. II, k. 23a. Por. Art. VI, k. 37a. M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 127–131 uważa, że akcentowanie jedności Boga wskazuje na związek z *In Symbolum Apostolorum Expositio* Tomasza z Akwinu.

⁷³ Temat imienia Jezus został na nowo podjęty po koniec wykładu drugiego artykułu Symbolu Apostolskiego. Przywołuje się teksty biblijne w sposób szczególnie akcentujące dzieło zbawienia dokonane przez Jezusa Chrystusa (Dz 4,12; 9,15; 1 Kor 6,20; 1 P 1,18–19) oraz Jego boską godność (Mt 28,18; Ap 19,16), *Expositio*, Art. II, k. 24vc–cd.

⁷⁴ Zob. ibidem, Art. IV, k. 27vc.29vc.30b–31b.

⁷⁵ *Expositio*, Art. II, k. 23a–b. Jest to łaska osoby, łaska zjednoczenia i łaska głowy.

⁷⁶ *Expositio*, Art. II, k. 23vc–24cd; Art. II, k. 25vd

⁷⁷ *Expositio*, k. 23vb; Tabula, k. 8b.

⁷⁸ *Expositio*, k. 23vb.

⁷⁹ *Expositio*, Art. II, k. 23 vc–24a. Zob. Augustinus, *De Trinitate*, c. 15, n. 3; PL 42,1037

⁸⁰ *Expositio*, Art. II, k. 24b. Zob. Richard von Sankt-Victor, *Die Dreieinigkeit*, opr. H.U. von Balthasar, Christliche Meister 4, Einsiedeln ²2002.

⁸¹ *Expositio*, Art. II, k. 23vd. Por. Art. VI, k. 37b; Art. VIII, k. 47b–48b.

⁸² Ibidem. Por. *Erklärung*, Art. II, k. XXIV v.

(*verbum*). Słowo głosowe oznacza słowo uformowane wewnątrz w duszy, może posiadać jednak sens pokrewny⁸³. Słowo uczynione pozostaje w ścisłym związku ze słowem myślnym jako obrazem rzeczy wskazanej. Przykład może stanowić realizacja zapowiedzi zbawczych Jezusa (Łk 24,44)⁸⁴.

Według autora *Expositio* należy zwrócić uwagę na źródło słowa myślnego⁸⁵. Jest ono związane z naturą rozumną. Jan z Kwidzyna wyróżnia zatem myślnie słowo ludzkie (*verbum mentale*), anielskie i Boskie. Odwołując się do tekstów biblijnych Jan akcentuje wyjątkowość Słowa Boskiego. Słowo ludzkie jest najmniej warte (Ps 13,1; 51,1). Słowo anielskie⁸⁶ zostało przytoczone w Za 1,12; Łk 1,12 i w wielu innych miejscach Pisma Świętego. Jak wskazuje tekst Rdz 1,3 Słowo Boskie jest zupełnie inne. Słowo wypowiedziane przez Boga Ojca jest wieczne, niestworzone i zawsze doskonałe⁸⁷. Słowo Boskie pochodzi od Ojca, trwa wiecznie, jest tej samej natury trwałe. Prawda ta wynika z J 1,1: *Na początku było Słowo*.

Ponadto Jan z Kwidzyna wskazuje na trzy główne różnice między Słowem Boskim i myślnym słowem stworzonym⁸⁸.

Różnica pierwsza dotyczy wielości słów. Słowa stworzone są liczne, odpowiadają wielości uformowanych pojęć. W Słowie Boga istnieje doskonała jedność. Istnieje w nim tylko jedno pojęcie, którym Bóg w sposób najbardziej doskonały pojmuje siebie i wszystko inne⁸⁹.

Druga różnica dotyczy relacji do czasu. Słowo ludzkie jest następujące, późniejsze od rozumiejącego czy formującego je. Słowo Boskie jest współweczne z Bogiem Ojcem.

⁸³ *Expositio*, Art. II, k. 23vd. *Verbum autem vocale dicitur denominatiue inquantum significat verbum interius in anima formatum.*

⁸⁴ *Expositio*, Art. II, k. 23vd. Podobnie *Erklärung*, Art. II, k. XXIV v.: *...aber das gemacht oder gewürckt wort das ist nit anders dann ein ding das mit dem wort zum ersten oder anderen mal vermerckt wirt als Lucas spricht.*

⁸⁵ *Expositio*, Art. II, k. 23vd.

⁸⁶ Por. *Expositio*, Art. I, k. 20a.

⁸⁷ *Ibidem*. *Sic dicendo Deus dixit verbum eternum increatum et semper perfectum et hos est conceptus Dei Patris unicus et perfectus quo se et omnia alia a se perfecte concepit et intellegit per unicum simplicissimum attamen inmanentum actum.* Por. *Erklärung*, Art. II, k. XIV v – XXV v.

⁸⁸ *Expositio*, Art. II, k. 24a.

⁸⁹ *Expositio*, Art. II, k. 24a. *In verbum autem Dei est unitas quia ibi non possunt esse nisi unicus conceptus quo Dominus Deus se et omnia alia a se perfecissime intellegit.*

Trzecia różnica dotyczy natury słowa, które w przypadku ludzi jest przypadłością. Natomiast Słowo Boże jest substancją, ponieważ według natury jest tożsame z Ojcem (J 1,1)⁹⁰.

Ponadto, na podstawie szóstej księgi „*De Trinitate*” Augustyna, Pomezańczyk wskazuje na dwie szczególne cechy Słowa Bożego. Należy pamiętać, że Słowo jest doskonałym podobieństwem Tego, czym jest Słowem. Słowo jest w Bogu. Ponadto⁹¹ istnieje rzeczowa różnica między Ojcem i Synem, który jest Jego Słowem. Słowo w Bogu jest tożsame z Osobą Syna Bożego.

Jan z Kwidzyna, prowadząc wykład na temat drugiej Osoby Trójcy Świętej, odwołuje się przede wszystkim do argumentacji biblijnej. Szczególną rolę odgrywa tu komentarz do J 1,1. Tekst ten stanowi oś i zarazem punkt odniesienia refleksji na temat słowa. Stopniowo dokonuje się coraz bardziej szczegółowej charakterystyki natury Słowa Boga, tak aby ostatecznie utożsamić je z Synem Bożym. Wyjaśnienie prawdy o Synostwie Bożym Jezusa Chrystusa wiąże się głównie z refleksją filozoficzno-teologiczną na temat Słowa Boga. W refleksji tej autor *Expositio* odwołuje się do poglądów Augustyna i Ryszarda od św. Wiktora. Dostrzegalne w całym wykładzie Symbolu Apostolskiego akcentowanie wyjątkowego znaczenia Słowa Bożego, w kluczu chrystologicznym osiąga swoje apogeum.

Zakończenie

Expositio Symboli Apostolorum stanowi ważne źródło wiedzy o poglądach teologicznych Jana z Kwidzyna. Jego doświadczenie uniwersyteckie związane z długoletnią działalnością akademicką na Uniwersytecie Karola w Pradze, znajomość ówczesnych błędów teologicznych oraz troska o odnowę Kościoła z pewnością wpłynęły na zawarty w *Expositio* sposób i treść wykładu wyznania wiary. Pismo Święte odgrywa w nim szczególną rolę. Jan z Kwidzyna podkreśla jego szczególne znaczenie w procesie poznania Boga. Czy jest to forma fideizmu biblijnego? Aby to ustalić konieczne są dalsze studia pism Jana, w tym dalsze studia nad *Expositio*. W sposób właściwy dla teologów średniowiecza Jan z Kwidzyna z wielką łatwością operuje argumentacją biblijną, wskazuje na znaczenie Pisma Świętego jako Słowa Bożego. Szczyt rozważań na temat Słowa Boga Jan z Kwidzyna osiąga

⁹⁰ Por. *Expositio*, Art. I, k. 18vd. Por. Art. IV, k. 30b.

⁹¹ *Expositio*, Art. II, k. 24b.

w komentarzu do drugiego artykułu Symbolu Apostolskiego. Jezus Chrystus jest odwiecznym Słowem Boga. Wyjaśnienie tej prawdy stanowi dowód dojrzałości i głębi teologii Słowa Bożego w ujęciu Jana z Kwidzyna. Stwierdzenie, że Jan z Kwidzyna jest teologiem biblijnym wydaje się być uprawnione. Domaga się jednak dalszych precyzacji, tak by można dokładniej określić na czym polegał kunszt interpretacji biblijnych jego autorstwa.

Bibliografia

Źródła i ich opracowania:

- Akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521* / z krytycznego wyd. R. Stachnika; A. Birch-Hirschfeld Triller, J. Westpfahl, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2014.
- Borzyszkowski M., *Jan z Kwidzyna, Spis treści wyjaśnienia Symbolu Apostolskiego (po 1399) (=Tabula)*, Studia Warmińskie V (1968), s. 585–590.
- Borzyszkowski, M., *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum*, (Textus et Studia in historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, II, 2), Warszawa 1974, s. 9–61.
- Borzyszkowski M., *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne, Expergescimini hodie' wygłoszone w Pradze po 1384 roku*, Studia Warmińskie VI (1969), s. 509–522.
- Borzyszkowski M., *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna (+1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, Studia Warmińskie XVI (1977), s. 539–549.
- Das Leoben der zelygen frawen Dorothee clewsenerynne yn thumkirchen czu Marienwerdir Gedruckt und volendt in der stat Marienborck durch mich Jacop Karweysze goldsmyt, den dingstag nach gregory alsz man czelete MCCCC unde CXII lob sey gote.*
- Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*, Ulm 1485.
- Jan z Kwidzyna, *Księga Świętych*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2013.
- Jan z Kwidzyna, *Siedmiolilie Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski 2012.
- Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Lublin 2012.
- Joannes Marienwerder, *De octo beatitudinibus*, tłum. J. Wojtkowski, wstęp – M. Kowalczyk, *Forum Teologiczne* 18 (2017), s. 243–272.
- Joannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum* (1401), Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, manuskrypt 1977 (r. 1401); Biblioteka Jagiellońska manuskrypt 299 n. 163a o 175b.
- Richard von Sankt-Victor, *Die Dreieinigkeit*, opr. H.U. von Balthasar, Christliche Meister 4, Einsiedeln ²2002.

Vita Dorotheae Montoviensis Magistri Johannis Marienwerder, opr. H. Westphahl, A. Triller, Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 1, Köln – Graz 1964.

Wojtkowski J., *Kosmologia Jana z Kwidzyna (Expositio, Art. I)*, Studia Elbląskie XX (2019), s. 195–198.

Pozostałe opracowania:

Bardski K., *Słowo oczyma Gołębiczy. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*, Warszawskie Studia Teologiczne Rozprawy Naukowe 3, Warszawa 2007.

Bardski K., *Lektyka Salomona. Biblia – symbol – interpretacja*, Warszawskie Studia Teologiczne Rozprawy Naukowe 6, Warszawa 2011.

Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna* (1), Studia Warmińskie V (1968), s. 111–199.

Glauert M., *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, Prussia Sacra 1, Toruń 2003.

Hipler F., *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde Ermlands (ZGAE) III (1864–1866), s. 166–299.

Karczewski M., *Biblijna symbolika orla we „Wprowadzeniu” do „Żywota Doroty z Mątów” mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Vivat Pomesania! Księga Pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie kapłaństwa i 65 –lecie urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 265–281.

Karczewski, M., *Aluzje biblijne w Żywocie Doroty z Mątów mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *„Podnieście głos i śpiewajcie...” (Syr 39,14). Księga Pamiątkowa dedykowana ks. B. W. Matysiakowi w 35-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin*, red. M. Karczewski, S. Mikołajczak, J. Ruciński, Olsztyn 2017, s. 77–87.

Kowalczyk M., *Aspekty teologiczne objawień bł. Doroty z Mątów według „Liber de Festis” Mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Veritas Christi Liberat. Księga pamiątkowa ku czci Księdza biskupa Jacka Jezierskiego w 65 rocz. urodzin, 40 rocz. kapłaństwa i 20 rocz. biskupstwa*, red. K. Parzych – Blakiewicz, P. Rabczyński, J.M. Wojtkowski, Olsztyn 2014, s. 377–388.

Kowalczyk M., *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistrza Jana z Kwidzyna*, Studia Warmińskie 51 (2014), s. 95–107.

Mentzel-Reuters A., *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum: Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, ed. R.G. Paesler, Heidelberg 2006, s. 157–175.

Roszak P., *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, Teologia w Polsce 12 (2018) 2, s. 71–84.

Stegmüller F., *Repertorium biblicum medii aevi*, Bd. 1–11, Madrid 1950–1980.

Tříška J., *Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praehussiticae 1348–1409*, Prag 1981.

Wiśniewski J., *Johannes Ryman (OT) († 1417)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, ed. E. Gatz, C. Brodtkorb, Berlin 2000, s. 572–573.

Wojtkowski J., *Śp. Ks. prof. dr hab. Marian Borzyszkowski*, Studia Elbląskie III (2001), s. 288–292.

Strony internetowe:

Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88 (dostęp: 15.08.2021).